

Szinte és majdnem: diakrón formális szemantikai elemzés

Halm Tamás

1. Bevezetés¹

Tanulmányomban a *szinte* és a *majdnem* határozószavak szinkrón és diakrón jelentéstanát fogom vizsgálni. Ehhez a történeti nyelvészet eredményei mellett a formális szemantika eszköztárát is felhasználom.

A *szinte* és a *majdnem* jelentéséhez hasonló kifejezések (pl. angol *almost*, orosz *čut' ne* és *počti*), tehát az ún. approximátorok elemzésekor a nemzetközi szakirodalom kétfajta modellt használ: egyrészt beszél ún. episztemikus bizonytalanságról (*epistemic vagueness*), másrészt pedig ún. skaláris bizonytalanságról (*scalar vagueness*). Az angol *almost* elemzése kapcsán például élénk vita folyik arról, hogy elégséges-e a lehetséges világokkal operáló episztemikus bizonytalansági megközelítés (Greenberg–Ronen 2013 és mások), vagy szükséges-e a pontossági skálák bevezetése is (emellett érvel többek között Sevi 1998 és Sauerland–Stateva 2007).

Tanulmányom első fő állítása az, hogy a magyar adatok leírásához szükség van mindkét megközelítésre, mert a *majdnem* viselkedése a lehetséges világokon (tehát az episztemikus bizonytalanságon) keresztül ragadható meg, míg a *szinté* a pontossági skálákon (vagyis a skaláris bizonytalanságon) keresztül. Hasonló álláspont mellett érvelt egyébként Kagan–Wolf (2015) az orosz *čut' ne* és *počti* vonatkozásában. Második fő állításom pedig az, hogy ez a szinkrón jelentésbeli különbség világosan levezethető a két kifejezés diakróniájából, tehát abból, hogy milyen jelentésű és funkciójú elemek átértelmezésével, grammatikalizációjával jöttek létre ezen kifejezések: a *majdnem* a jövőidejűséget kifejező *majd* szóból, míg a *szinte* az eredetileg a 'ránézésre, külső megjelenését tekintve' jelentésű *szín-te* szóból (vö. *színleg*) (Simonyi 1881, Simonyi 1888).

Balogné Bérces Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.) 2020. *Nyelvelmélet és diakrónia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest – Piliscsaba 137–152.

¹ Szeretnék köszönetet mondani Bende-Farkas Ágnesnek, É. Kiss Katalinnak és a SinFonIJA 12 (Brno) és a Nyelvelmélet és diakrónia 4 (Budapest) konferenciák résztvevőinek, valamint ezen cikk két bírálójának és a kötet szerkesztőinek hasznos tanácsaikért. Kutatásomat az MTA Prémium Posztdoktori Ösztöndíja (PPD031/2017) támogatásával, a „Veszélyeztetett uráli nyelvek szintaxis-elméleti és magyar nyelvtörténeti tanulságai” c. projekt (NKFIH 129921) tagjaként végeztem.

2. Adatok

Ebben a fejezetben azt mutatom be, hogy a *majdnem* és a *szinte* használatában milyen eltérések figyelhetőek meg a mai magyarban. Bizonyos környezetekben mindkét approximátor használható, jelentéskülönbség nélkül:

- (1) a. *János és Máté majdnem egyidősek.* (MNSZ=40)
 b. *János és Máté szinte egyidősek.* (MNSZ=48)

Az (1a) és az (1b) egyaránt teljesen elfogadható és jelentésük azonos. A zárójelben a releváns szerkezet (*majdnem egyidősek* és *szinte egyidősek*) előfordulásainak a számát közlöm a Magyar Nemzeti Szövegtár állományára vonatkozóan.

Más környezetekben viszont különbség figyelhető meg:

- (2) a. *Majdnem első lettem a futóversenyen.* (MNSZ=10)
 b. **Szinte első lettem a futóversenyen.* (MNSZ=0)²

Míg a (2a) teljesen természetesen hangzik, addig a (2b) erősen jelölt: bár szintaktikailag jólformált, szemantikailag problematikus. A (2b) mondat kimondása esetén könnyen érkezhethet a válasz: „Olyan nincs, hogy *szinte* első: vagy első vagy, vagy nem, nincs átmenet!”

Hasonló kontraszt figyelhető meg az alábbi mondatpárban:

- (3) a. *Majdnem pap lettem.* (MNSZ=5)
 b. **Szinte pap lettem.* (MNSZ=0)³

A (3b) szintén problematikus, hiszen valaki vagy pap, vagy nem, nincsen átmenetekkel rendelkező skálája a papságnak.⁴

Az ellentétes mintázat figyelhető meg az alábbi mondatpárban:

- (4) a. *#A mozaikok majdnem véletlenül kerültek Ravennába.* (MNSZ=8)
 b. *A mozaikok szinte véletlenül kerültek Ravennába.* (MNSZ=136)

A (4a) mondat csak a következő, abszurd forgatókönyvben értelmezhető: az eredeti terv az volt, hogy a mozaikok véletlenül jutnak majd Ravennába, de ez a terv végül meghiúsult, s így a mozaikok végül nem-véletlenül jutottak Ravennába. Egy ilyen forgatókönyv nehezen összeegyeztethető a világról való tudásunkkal, ezért

² A zárójelben található számértékek az alábbi lekérdezések találatainak számát mutatják: „{majdnem|szinte} {első|bajnok|aranyérmes|dobogós|listavezető}”.

³ A zárójelben található számértékek az alábbi lekérdezések találatainak számát mutatják: „{majdnem|szinte} {pap|szerzetes|apáca|katona}”.

⁴ A valóságban természetesen létezik a katolikus papi szolgálatoknak, ill. rendeknek egy fajta hierarchiája (*felolvasó, gyertyavívó, szerpap, áldozópap, püspök*), ez azonban korántsem közzismert, így a közbeszédben a papság mint bináris minőség van tételezve.

a (4a) mondat pragmatikailag nem elfogadható (vagy legalábbis erősen jelölt). Hasonló kontraszt figyelhető meg a következőben is:

- (5) a. **Majdnem testvérek vagyunk.* (MNSZ=2)
 b. *Szinte testvérek vagyunk.* (MNSZ=27)

Az (5b) elfogadható a következő olvasattal: „Olyan közel állunk egymáshoz (lelkileg), mint ahogyan a testvérek szoktak.” Az (5a) esetén ez az olvasat nem elérhető, és a mondat nem elfogadható, pontosabban csak egy olyan valószínűtlen forgatókönyv mellett lenne elfogadható, amely szerint kis híján úgy alakult, hogy testvérek vagyunk, de mégsem. Hasonló mintázat látható a következőben is:

- (6) a. **?10 év alatt majdnem soha nem láttam a főnököt.* (MNSZ=10)
 b. *Tíz év alatt szinte soha nem láttam a főnököt.* (MNSZ=1.061)

A (6a) csak egy bonyolult forgatókönyv esetén elfogadható: „Ez az az utolsó munkanapom. Eddig soha nem láttam a főnököt. Azonban most váratlanul beállít a főnök az irodámba, így tehát a legutolsó munkanapomon mégis látom őt. Vagyis majdnem sikerült soha nem látnom a főnököt, de az utolsó napon mégis láttam.”

Az univerzális kvantorral (*mindenki*) és szabad választást kifejező elemmel (*bárki*) való kombinálhatóság tekintetében is különbség látszik:

- (7) a. **Ezt a feladatot majdnem bárki meg tudja oldani.* (MNSZ=10)
 b. *Ezt a feladatot szinte bárki meg tudja oldani.* (MNSZ=181)⁵
 c. *Ezt a feladatot majdnem mindenki meg tudja oldani.* (MNSZ=806)
 d. *Ezt a feladatot szinte mindenki meg tudja oldani.* (MNSZ=3922)

Míg az univerzális kvantor *mindenki* a *szintével* és a *majdnemmel* is elfogadható, a szabad választást kifejező elem *bárki* csak a *szintével*.

3. Elméleti háttér

A felcserélhetőség korlátozottságának bizonyos eseteire a szakirodalom már korábban felfigyelt. Így pl. Halm (2016) megemlíti a **majdnem bárki* és a *szinte bárki* közti kontrasztot. Dékány–Csirmaz (2018) pedig arra hívják fel a figyelmet, hogy számnevekkel a *majdnem* könnyebben kombinálható, mint a *szinte* (ld. később). Másik megfigyelésük, miszerint a *majdnem elég* elfogadhatóbb, mint a *szinte elég*, viszont vitatható: az MNSZ mindkét formára 24-24 találatot ad. Ezen empirikus megfigyeléseken túl, elméletibb megközelítésében Piñón (2008) tért ki röviden a *majdnem* szemantikájára, és az itt javasolthoz sokban hasonló megoldást vázolt fel, nem vizsgálta azonban a *szinte* szemantikáját.

⁵ Az MNSZ-ben a „majdnem akárki”-re 0, a „szinte akárki”-re 2 db találatot kapunk.

Jelen elemzésemben a tágabb szakirodalmat követve (ld. lentebb) azt feltételezem, hogy a *majdnem*hez vagy *szinté*hez hasonló approximátorok esetén két jelentéskomponenst kell megkülönböztetnünk:⁶

(8) *János majdnem/szinte két méter magas.*

Közelségi (*proximal*) komponens: János közel van ahhoz, hogy 2 méter magas legyen.

Polaritási (*polar*) komponens: János nem 2 méter magas.

Míg a polaritási komponens szemantikája viszonylag egyértelműen megragadható, addig a közelségi komponens modellezésére a szakirodalomban sok eltérő javaslat született, melyek azonban összefoglaló jelleggel két iskolába sorolhatóak aszerint, hogy az episztemikus bizonytalanság vagy pedig a skaláris bizonytalanság fogalmával operálnak:

- Episztemikus bizonytalanság (lehetséges világok): míg w_0 -ban, vagyis aktuális világunkban János nem 2 méter magas, létezik legalább egy alternatív világ (w_1), mely közelinek tekinthető w_0 -hoz, s melyben János ténylegesen 2 méter magas. (Sadock 1981, Nouwen 2006 és mások)
- Skaláris bizonytalanság: a jelenleg érvényes (kontextuálisan adott) pontossági standard alkalmazása mellett nem igaz, hogy János 2 méter magas lenne; létezik azonban egy olyan, csak kicsit megengedőbb pontossági standard, amely mellett már igaznak tekinthető, hogy János 2 méter magas.⁷ (Sauerland–Stateva 2007, Greenberg–Ronen 2013 és mások)

A Greenberg–Ronen (2013) által használt formalizmust kissé módosítva⁸, a két megközelítést egzakt módon az alábbiak szerint ábrázolhatjuk:

- EPISZTEMIKUS (egy állítás, alternatív lehetséges világok, lehetséges világok közti távolság):

(9) a. POLÁRIS $\neg p_{w_0}$
 b. KÖZELSÉGI $\exists w_1 \in S_{ALT}(w). \text{közel}_s(w_1, w_0) \wedge p_{w_1}$

⁶ Azt feltételezem, hogy a direkcionális (tehát a kevesebb/kisebb/közelebb/előtte olvasatok könnyebb elérhetősége a számnevek, valamint az időbeliséget vagy térbeliséget kifejező szerkezetek esetében) a polaritásból vezethető le (vö. pl. Penka 2005 és Amaral–Del Prete 2010).

⁷ Más szerzők a skaláris bizonytalanságot a pontossági standardokra való hivatkozás nélkül ragadják meg, és pusztán annyit feltételeznek, hogy az approximátor által módosított p propo zíciónak létezenek alternatívái, melyek egymáshoz és p -hez képest egy skálába rendezhetőek (Penka 2005, Nouwen 2006, Amaral–Del Prete 2013). Megjegyzendő, hogy Greenberg–Ronen (2013) a pontossági skálákat az angol *more or less* és az újhéber *paxot o yoter* 'többé-kevésbé' modellezésére használják, míg az *almost* és *kim 'at* 'majdnem' modellezésénél csupán a skaláris alternatívák meglétét feltételezik.

⁸ A (9)-es pont lényegében a Greenberg–Ronen (2013: 6)-ban javasolt általános formula specifikálása Greenberg–Ronen (2013: 6–7) alapján. A (10)-es pont a Sauerland–Stateva (2007) által javasolt modell formalizálása a Greenberg–Ronen (2013: 6) által javasolt általános képletben megfogalmazva.

- SKALÁRIS (alternatív állítások, egy lehetséges világ, pontossági standardok közötti távolság):

- (10) a. POLÁRIS $\neg p_{\text{preC},w0}$
 b. KÖZELSÉGI $\exists \text{pre}' \in S_{\text{ALT}}(\text{preC}). \text{közels}(\text{pre}', \text{preC}) \wedge p_{\text{pre}',w0}$

4. Szinkrón elemzés

Ebben a fejezetben az előzőekben ismertetett adatok alapján, a szakirodalmi háttérre támaszkodva a *majdnem* és a *szinte* szinkrón elemzését adom meg, vagyis arra keresek választ, hogy a mai magyar nyelv rendszerében e két approximátor hogyan modellezhető.

Fő állításom, hogy a *majdnem* egy episztemikus bizonytalanságot kifejező approximátor (9), míg a *szinte* egy skaláris bizonytalanságot kifejező approximátor (10). Ezt feltételezve könnyen magyarázható a (2)-ben megfigyelt kontraszt. A *majdnemet* tartalmazó (2a) teljesen elfogadható egy olyan eset leírására, amikor a beszélő második helyezett lett ugyan, de egy nagyon közeli alternatív lehetséges világban (ahol pl. nem botlott el a cél előtti utolsó métereken) ő lett volna az első helyezett. A *szintét* tartalmazó (2b) viszont nem elfogadható, mert nem létezik olyan pontossági standard (bármilyen megengedő legyen is), amely szerint egy verseny vesztese a verseny győztesének lenne tekinthető.

Az (1)-es mondatban mindkét változat teljesen elfogadható. Ha János 3 nappal idősebb Máténál, akkor igaz, hogy egy valamivel kevésbé szigorú pontossági standard szerint egyidősek: ezt fejezi ki a *szintét* tartalmazó (1b). Ha pedig két lehetséges világ csak abban különbözik, hogy János és Máté életkorának különbsége 0 nap vagy 3 nap, akkor az a két lehetséges világ egész biztosan közelinek tekinthető: ezt fejezi ki a *majdnemet* tartalmazó (1a).

A (4)-es mondatpárt tekintve: a *szintét* tartalmazó (4b) teljesen elfogadhatóan ír le egy olyan helyzetet, amelyben az, hogy a mozaikok végül Ravennába kerültek, nem volt ugyan teljesen véletlen, de egy enyhébb pontossági standard szerint véletlennek tekinthető. A *majdnemet* tartalmazó (4a) nem elfogadható, mert a kontrafaktuális olvasat nem összeegyeztethető a világról való általános tudásunkkal: nem életszerű egy olyan terv, ami egy jól definiált, konkrét végkifejlet véletlen módon történő bekövetkezését célozza.

A fenti elemzést támasztja alá, hogy a kontrafaktuális olvasatok csak a *majdnem* esetén érhetőek el:

- (11) a. *János majdnem pontosan érkezett, ...*
 i. *alig egy percet késett.*
 ii. *de pár kilométerrel a cél előtt lerobbant a kocsija, és végül egy jó órát késett.*
 b. *János szinte pontosan érkezett, ...*
 i. *alig egy percet késett.*
 ii. *#de pár kilométerrel a cél előtt lerobbant a kocsija, és végül egy jó órát késett.*

A (11)-ben a ii)-es számú folytatás csak a kontrafaktuális olvasattal kompatibilis, és jól látszik, hogy a *majdnem* tartalmazó előzménymondat esetén természetes, a *szintét* tartalmazó előzménymondat esetén viszont problematikus.

Megjegyzendő, hogy a fenti munkamegosztás korántsem példa nélküli. Kagan–Wolf (2015) hasonló eredményre jutottak az orosz kapcsán, ahol is a *čut’ ne* az episztemikus (vagy kontrafaktuális), a *počti* pedig a skaláris bizonytalanságot fejezi ki.

5. Diakrón elemzés – *majdnem*

Ebben a fejezetben a *majdnem* diakróniáját vizsgálom, különös tekintettel arra a kérdésre, hogy vajon a mai magyar nyelvben tapasztalható munkamegosztás történeti kialakulását rekonstruálni tudjuk-e.

Kiindulásként tekintsük azt a laikusok számára is látható tényt, hogy a *majdnem* szó látszólag a *majd* ’később, hamarosan’ jelentésű határozószó és a *nem* tagadószó összetételének látszik. Bár szinkrón szempontból kizárható a kompozicionális elemzés (tehát a *majdnem* jelentése aligha vezethető le a *hamarosan, később* és a *nem* komponensekből), ez az összetétel azt sejteti, hogy nyelvtörténeti szempontból a *majd* és a *nem* szók szerepet játszhattak a *majdnem* kialakulásában.

Másrészt érdemes észrevennünk azt is, hogy a *majd* határozószó bizonyos kifejezésekben és (legalábbis egyes beszélőknél) általánosságban a számokkal kombinálva használható approximátorként:

- (12) a. *Majd(nem) elfelejtettem.*
 b. *Majd(nem) elájultam.*
 c. *Majd(nem) felrobbantam.*⁹

(13) *János majd(nem) két méter magas.*

Emellett archaikusan, ill. formálisabb regiszterekben a *majdhogynem* is előfordul a *majdnem* variánsaként:

(14) *A gyengébb tanulók számára majdhogynem megoldhatatlanok voltak az érettségi feladatok.*

Sejthető, hogy mint oly gyakran, ezek a marginálisabb változatok (*majd, majdhogynem*) alighanem fossziliák, amelyek a ma domináns *majdnem* kialakulásának korábbi állomásaiból maradtak fenn. S valóban, a nyelvtörténeti szakirodalomból (ld. TESZ 2: 819 és az ott idézett művek) ismeretes, hogy jóval a *majdnem* felbukkanása előtt, a késői ómagyar korból atesztálható az approximátori értelmű *majd* első előfordulása (Guary-kódex, 1508e, 027):

⁹ E mondatokban az igekötő a *majd* szóval képez prozódiai egységet, és az ige kap főhangsúlyt: *majdel ’ájultam*.

- (15) *zertelen teszön magauval, majd el vezti feiet*
szertelen teszön magával majd el veszi fejét

Könnyen belátható, hogy a közelítő *majd* az időhatározó *majd* átértelmezésével keletkezhetett (TESZ 2: 819). A *Majd elájulok* mondat szó szerinti jelentése: 'Hamarosan el fogok ájulni.' De ebből természetesen egyenesen következik az, hogy létezik egy olyan, a jelenlegi w_0 világunkhoz közeli w_1 lehetséges világ (ti. a w_0 egyik folytatásvilága), amelyben elájulok. Tehát a w_1 világnak két tulajdonsága van: az, hogy közeli w_0 -hoz, és az, hogy w_0 folytatásvilága. A *majd* mint approximátor létrejötté akkor következett be, amikor a *majd* átértelmeződött olyanformán, hogy e két tulajdonságból az első, vagyis a w_0 -hoz való közelség maradt csak meg, és a második tulajdonság elveszett. Így a *Majd elájulok* értelme 'Kis híján elájulok' lett.

Az itt megfigyelhető szemantikai kiüresedés (*semantic bleaching*), vagyis amikor egy nyelvtani elem elveszi a jelentéskomponenseinek egy részét, a grammatikalizáció egyik alapvető ismérve: a *majd* temporális jelentéskomponense elveszett, és csak közelségi maradt meg.

Másrészt ugyanakkor a kiüresedés mellett egyfajta gazdagodás is megfigyelhető. A *Majd elájulok* eredeti jelentésében ('Hamarosan el fogok ájulni') szemantikailag nincsen polaritási komponens. Abból, hogy 'a jövőben el fogok ájulni', nem következik szemantikailag, hogy 'a jelenben nem ájulok el (nem vagyok elájulva)'. Természetesen pragmatikailag kikövetkeztethető, hogy ha ez a mondat elhangzik, akkor a jelenben nagy valószínűséggel nem áll fenn, hogy elájulnék (el lennék ájulva). Tehát a negatív komponens mint pragmatikai inferencia van jelen, nem pedig mint a szemantikai jelentés része.

Ahogy láttuk, a *majd(nem)* approximátor esetén viszont a szemantikai jelentés része a negatív komponens. Ez a folyamat tehát szépen példázza Eckardt (2006) ismert megfigyelését, miszerint a grammatikalizáció egy másik szemantikai kísérőjegye az eredetileg pragmatikailag kikövetkeztetett információ beépítése a szemantikába. Itt is ez történt, az eredetileg a pragmatikában inferált negatív komponens a szemantikai reprezentáció részeként értelmeződött újra.

Mindezt összefoglalóan az alábbiakban ábrázolhatjuk:

- (16) *majd* 'hamarosan, később'

TEMPORÁLIS	w_1 a w_0 folytatásvilága	(szemantikai jelentés)
KÖZELSÉGI	$\exists w_1 \in S_{ALT}(w)$. $közel_s(w_1, w_0) \wedge p_{w_1}$	(szemantikai jelentés ¹⁰)
POLÁRIS	$\neg p_{w_0}$	(pragmatikai inferencia)

- (17) *majd* 'approximátor'

KÖZELSÉGI	$\exists w_1 \in S_{ALT}(w)$. $közel_s(w_1, w_0) \wedge p_{w_1}$	(szemantikai jelentés)
POLÁRIS	$\neg p_{w_0}$	(szemantikai jelentés)

¹⁰ Logikailag következik a temporális komponensből.

A fenti folyamat egyben azt is megmagyarázza, hogy a *majd* miért episztemikus, tehát a lehetséges világokkal operáló approximátorra értelmeződött át.

A következő kérdés a *majdnem* szó kialakulása. Mint Simonyi (1888) és nyomában mások (ld. TESZ 2: 819 és az idézett irodalmak) rámutattak, a *majdnem* a közelítő *majd* és a tagadószó *nem* összeolvadásából keletkezett. Első előfordulásai a 18. és 19. század fordulójáról származnak:

(18) *a' mit én tegnap néktek mondtam, majd hogy nem elég arra, hogy boldogul lenne dolgotok* (Földi Ferenc 1790. Erkölc-könyvecske, 44)

(19) *majdnem = vix non, fere, ferme, propermodum, paene*
(Verseghy Ferenc 1816. Analytica institutionum linguae hungaricae)

A folyamat pontos elemzéséhez a Magyar Történeti Szövegtár állományának alapos vizsgálata nyújt segítséget. Két megfigyelést tehetünk: egyrészt kiviláglík, hogy a *majdhogynem* megjelenése időben megelőzte *majdnem* megjelenését. Másrészt pedig az is kiderül, hogy a *majdhogynem* sokáig versengett a *majdhogy* formával:

(20) a. *Az én szívem pedig majd hogy meg nem hasadt.* (1852)
b. *Sára asszony egészen megváltozott, a szive majd hogy meghasadt.* (1892)

E megfigyelések alapján a következő grammatikalizációs utat feltételezhetjük: *majd* → *majdhogy* → *majdhogynem* → *majdnem*¹¹. A kiindulópontot egy olyan szerkezet adhatta, ahol a *majd* approximátor és a *hogy* alárendelő kötőszó természetes módon egymás mellett állt. Ilyen mondatokat találunk a korpuszokban, pl.:

(21) *(Majd hátra esik) Ni! ni! az Ördög vigye el, majd hogy a' kórság belém nem áll!* (1793)

A *majd hogy a kórság belém nem áll*-hoz hasonló mondatok elemzésénél abból indulhatunk ki, hogy a *majd* pont olyan felismerhető határozóképző nélküli, modalitást kifejező határozószó (diskurzuspartikula), mint pl. az *éppen*:

(22) *Éppen, hogy elértem a vonatot.*

A (22)-höz hasonló mondatok elemzésére a szakirodalomban több javaslat született. Kenesei (1992) javaslata szerint a fenti mondatokban a határozószó nem főmondati állítmány, hanem egyetlen mondatról van szó, melynek C fejében található a *hogy*, és a CP specifikálójában a határozószó:

¹¹ Emellett szól az is, hogy nem találhatóak a korpuszokban a *szívem majd meg nem hasadt* típusú szerkezetek, tehát olyan mondatok, ahol hiányzik a *hogy*, és az igekötő az approximátori *majd* és pleonasztikus tagadószó között helyezkedik el.

(23) [CP *éppen* [C' *hogy* [PredP *elértem a vonatot.*]]]

Kenesei (2002) szerint a határozószó egy AdvSP projekció specifikálójában helyezkedik el, míg É. Kiss (2010) amellett érvel, hogy a határozószó az ún. beszédaktus-projekció (*speech act projection*) fej-pozícióját foglalja el. A lentiekben bemutatandó elemzésünk mindhárom javaslattal egyformán kompatibilis; az egyszerűség kedvéért Kenesei (1992) szerkezetét fogjuk használni. Vagyis a (21)-et így elemezhetjük:

(24) [CP *majd* [C' *hogy* [PredP *a kórság belém nem áll*]]]

A fenti elemzésekben közös, hogy egyetlen mondatot feltételeznek, nem pedig főmondat-mellékmondat kombinációt. Emellett érvként az hozható fel, hogy nem találunk a korpuszokban olyan esetet, hogy hasonló szerkezetben a *majd* mellett létige állna:

(25) **Majd volt, hogy el nem estem.*

Míg pl. más határozószókkal ez előfordul:

(26) *Állott álmélkodva, és sokáig nem szólva. Alig volt, hogy melléje nem rogyott.*
(1798)

A grammatikalizáció lépése akkor következett be, amikor a *majd hogy* specifikáló-fej komplexum átértelmeződött egy határozószóvá:

(27) a. [CP *majd* [C' *hogy* [PredP *meghasad a szívem*]]]
b. [PredP [AdvP *majdhogy*] [PredP *meghasad a szívem*]]]

Hasonló folyamat játszódhatott le az *éppen, hogy* → *éppenhogy* esetében is. Mindkét esetben az átértelmezést mutatja, hogy a *majdhogy/éppenhogy* már nem csak mondateleji környezetben fordulhat elő:

(28) a. *A derekam majdhogy letört.* (1943)
b. *A kvóták éppenhogy Magyarország érdekében születtek.* (2018)

Természetesen az összeolvadást csak késve követte az írásmód, tehát sokáig az összeolvadt *majdhogy*ot is *majd hogy*ként írták. Megemlítendő még, hogy a *hogy* mondatfej (*complementizer*) mind a magyarban, mind más nyelvekben sok környezetben elhagyható, így a fenti szerkezeteknek valószínűleg létezett egy alábbi változata is:

- (29) a. [CP *majd* [C' ~~*hogy*~~ [PredP *meghasad a szívem*]]]
 b. [CP *éppen* [C' ~~*hogy*~~ [PredP *jókor érkezéél*]]]
 c. [CP *csak* [C' ~~*hogy*~~ [PredP *megérkezéél*]]]

Kérdéses még a *nem* szócska megjelenése. Ismeretes, hogy a magyarban a miratív (csodálkozást, hitetlenkedést, felháborodást kifejező) környezetekben gyakori az ún. pleonasztikus vagy expletív tagadás, tehát az olyan tagadás, amely nem fejez ki logikai-szemantikai negációt:

- (30) a. *(Hogy) ez az előadó miket össze (nem) hord!* = *(Hogy) ez az előadó miket összehord!*
 b. *(Hogy) mik meg (nem) történnek manapság!* = *(Hogy) mik megtörténnek manapság!*

Feltehető, hogy a *nem* szócska megjelenése is eredetileg a mirativitásnak köszönhető:

- (31) *(Majd hátra esik) Ni! ni! az Ördög vigye el, majd hogy a' kórság belém nem áll!* (1793)

A *majdhogy* és a *nem* összeolvadását megkönnyíthette, hogy a *nem* szemantikai szempontból vakuózus volt, amennyiben nem fejezett ki valódi, logikai tagadást. Az összeolvadás olyan környezetekben indulhatott el, ahol a *majdhogy* és a *nem* igekötő híján egymás mellett állt:

- (32) *Minden sorában egy szív megreped;*
Könyétől könyve majd hogy nem csepeg. (1845)

Azt, hogy a *majdhogynem* kialakulása a fentiek szerint, két lépésben történt-e (*majd hogy* → *majdhogy* és *majdhogy nem* → *majdhogynem*), avagy esetleg egy lépésben (*majd hogy nem* → *majdhogynem*), a források részletesebb elemzése vizsgálhatja meg, bár könnyen lehet, hogy mindkét folyamat lezajlott párhuzamosan:

3 LÉPÉS:

- (33) a. [CP *majd* [C' *hogy* [NegP *nem* [PredP *csepeg*]]]]
 b. [PredP [AdvP *majdhogy*] [NegP *nem* [PredP *csepeg*]]]
 c. [PredP [AdvP *majdhogynem*] [PredP *csepeg*]]

2 LÉPÉS:

- (34) a. [CP *majd* [C' *hogy* [NegP *nem* [PredP *csepeg*]]]]
 b. [PredP [AdvP *majdhogynem*] [PredP *csepeg*]]

A *majdnem* approximatív határozószó létrejöttére két hipotézissel élhetünk. Egyrészt feltehetjük, hogy a *majdhogynem* approximatív határozószóból keletkezett a *hogy* elem kiesésével. Ugyanakkor nem túl valószínű, hogy egy szó közepéről (még ha a szó morfológiai tagoltsága valamelyest még elérhető is a beszélők számára) kiesne egy elem. Plauzibilisebb a másik feltételezés, miszerint az olyan szerkezetek átértelmezésével keletkezett, ahol a *hogy* mint mondatfej néma, hangalak nélküli volt (ld. (29) fentebb):

- (35) a. [CP *majd* [C' ~~*hogy*~~ [NegP *nem* [PredP *csepeg*]]]]
 b. [PredP [AdvP *majdnem*] [PredP *csepeg*]]

A fentiekben elemzett folyamathoz hasonló játszódhatott le a *csak hogy* → *csak-hogy*; *csak hogy* → *csak hogy nem* → *csakhogynem* → *csaknem* esetében is; ill. az *alig ha/hogy* → *alig ha/hogy nem* → *alighanem/alighogynem*¹² → *alignem*¹³ esetében is.¹⁴

6. Diakrón elemzés: *szinte*

Mint ismeretes, a *szinte* a 'külső megjelenés, felület' jelentésű *szín* szóból származik (vö. *színe-visszája*, *színleg*, *színlel*, *kenyér s bor színe alatt*, *a víz színe, színültig*), s eredeti jelentése 'látszatra, külső hasonlóság szerint' volt (Simonyi 1881, TESZ 3: 760 és hivatkozások).¹⁵

A *szinte ugyanaz* eredeti jelentése tehát 'külső hasonlóságra, ránézésre ugyanaz' volt. Ez könnyen átértelmezhetőddé válhatott skaláris approximátorra, vagyis egy megengedőbb pontossági standardra utaló közelítő határozóvá, hiszen a pusztán látszatra, ránézésre való azonosság egy kevésbé szigorú értelemben vett azonosságot jelent.

Formális szemantikai szempontból ezt is az Eckardt (2006)-féle modellben ábrázolhatjuk. A *szinte* eredeti jelentésében ('külsőre hasonlóságra, ránézésre ugyanaz') ugyanis szemantikailag nem volt benne az, hogy 'egy kevésbé precíz sztenderd szerint ugyanaz' – ezt csak pragmatikailag lehetett kikövetkeztetni a szó szerinti jelentésből kiindulva: a világról alkotott tudásunk szerint ugyanis ha valami ránézésre ugyanaz, az általában egy kevésbé precíz sztenderd szerint ugyanannak tekinthető.

¹² *Hanem még a pártján lévöket is alighogynem czinkostársaknak mondja.* (1907)

¹³ *Ügy tudom, közvetlenül a front mögött szolgált, alignem munkásosztaga volt.* (1917)

¹⁴ Egy bíráló felveti a kérdést, hogy vajon a *csaknem* episztemikus vagy skaláris approximátor-e, avagy az angol *almost*hoz hasonlóan mindkét olvasattal rendelkezik. Bár e kérdés alapos megválaszolása túlmutat jelen dolgozat keretein, megemlíjtük, hogy ha a (7)-es pontban található tesztet elvégezzük, annak alapján egyértelműen a *majdnem*hez hasonló a *csaknem* viselkedése (*csaknem bárki* = 1 MNSZ-találat, *csaknem mindenki* = 176 MNSZ-találat). Vagyis inkább episztemikus approximátornak tűnik (amit a diakrón fejlődése is valószínűsít), de ennek részletesebb vizsgálata későbbi kutatások feladata lesz.

¹⁵ A *-t-* elem eredetileg locativusrag, a *-e* pedig lativusrag vagy birtokos személyrag volt (vö. TESZ 3: 760 és hivatkozások).

A *szinte* átértelmeződése approximátorra tehát nem más, mint ezen pragmatikai inferencia szemanticizálódása, beépítése a kifejezés szemantikájába. Hasonlóképpen a poláris komponens ('nem ugyanaz') is az eredeti jelentésben csak pragmatikai inferencia volt (hiszen ami külsőre ugyanaz, elvileg lehet lényegét tekintve is ugyanaz), és az átértelmezés során ez is szemanticizálódott.

Végezetül a szemantikai kiüresedés is megfigyelhető: a külsőre való hasonlóság eleme ugyanis elveszett, a *szinte* mint approximátor ezt már nem tartalmazza:

(36) *szinte* 'külső hasonlóságra, ránézésre'

HASONLÓSÁGI	külső ránézésre p_{w0}	(szemantikai jelentés)
KÖZELSÉGI	$\exists \text{pre}' \in S_{\text{ALT}}(\text{preC}). \text{közels}(\text{pre}', \text{preC}) \wedge p_{\text{pre}', w0}$	(pragmatikai inferencia)
POLÁRIS	$\neg p_{w0}$	(pragmatikai inferencia)

(37) *szinte* 'approximátor'

KÖZELSÉGI	$\exists \text{pre}' \in S_{\text{ALT}}(\text{preC}). \text{közels}(\text{pre}', \text{preC}) \wedge p_{\text{pre}', w0}$	(szemantikai jelentés)
POLÁRIS	$\neg p_{w0}$	(szemantikai jelentés)

Ezen használat első írásos emléke 1519-ből származik (Debreceni-kódex, 177):

(38) *olian kemeniön kezde maradnyá / mint zinte a zaraz föld /
olyan keményen kezde maradnia mint szinte a száraz föld
az ő labai alatt
az ő lábai alatt*

Megjegyzendő, hogy historikusan-dialektálisan létezik a *szinthogy* szó is, amelynek létrejötté a *majdhogy*hoz hasonlóan elemezhető:

(39) [CP *Szinte*, [C' *hogy* [PredP *dagadt a mellök az egymás biztatásától.*]]]¹⁶

(40) *Engem, aki szintén akkoriban bontogattam szárnyaimat, megvetett az övéhez képest [AdvP *szinthogy*] értéktelen gépjárművem, és a „fapados” nyaralásaim miatt.*¹⁷

A miratív tagadás érdekes módon a *szinte* mellett nem fordul elő: ez a kontrafaktuális olvasatok elérhetetlenségével függhet össze. Ezzel összefüggésben nem jött létre **szint(e)nem* vagy **szinthogynem* szó sem.

¹⁶ Váth János: Ég a Papnásas. 1929. In: Váth János: Balatoni levegőben. Balatonfüred: Balatoni Szövetség.

¹⁷ <https://kiszamolo.hu/gazdagnak-latszani-mindenaron/comment-page-2/>, blogbejegyzés, dátum: 2017.10.22., letöltés: 2020.06.21.

Végezetül megemlítem, hogy egy másik grammatikalizációs út eredménye az additív *szintén* (a *szinte* és a *szintén* a legutóbbi időkig egyes nyelvjárásokban egymás variánsai voltak), ahol *szintén* a 'látszatra való hasonlóság' volt az átértelmezés kiindulópontja (Simonyi 1881):

(41) *János megérkezett, Feri szintén (=hasonlóképpen).*

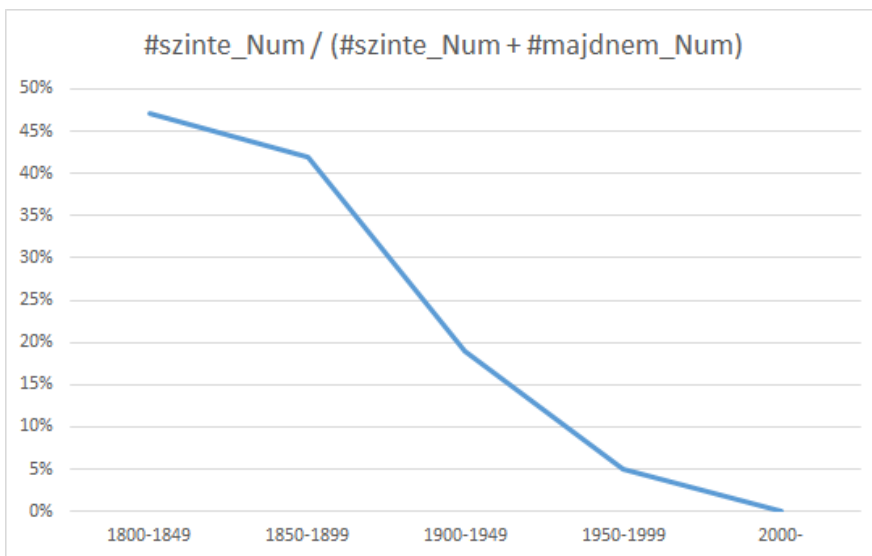
Ennek elemzése azonban nem képzí dolgozatunk tárgyát.

7. Egy folyamatban lévő változás

Ebben a fejezetben egy folyamatban lévő változást mutatok be, és röviden felvázolok egy lehetséges magyarázatot. Számnevekkel mind a *majdnem*, mind a *szinte* kombinálható a korpuszok tanúsága szerint:

- (42) a. *Majdnem két méter magas vagyok, és hozzá száz kilót nyomok.*
 b. *Danny igazi ember-hegy: szinte két méter magas és hatalmas izmai vannak.*

Ahogy azonban Dékány–Csirmaz (2018) rámutatott, a beszélők többsége számára a *szinte*+számnév kevésbé hangzik természetesnek. E szinkrón megfigyeléshez hozzáadva a diakrón dimenziót azt figyelhetjük meg, hogy történeti korpuszadatok (MTSZ) tanúsága szerint azokban a környezetekben, ahol a *majdnem* és a *szinte* versenyeznek egymással (mint pl. a számnevek előtt), ott a *majdnem* fokozatosan kiszorítja a *szintét*:

Ezen versengő szerkezetek időbeli dinamikájának elemzéséhez segítségül hívhatjuk a nyelvi változás egyik modelljét, az ún. versengő nyelvtanok fogalmát.

Niyogi (2002) általános javaslatát követve feltételezhetjük, hogy a fentihez hasonló esetekben a változás iránya azon múlik, hogy milyen arányban fordulnak elő az alábbi környezetek:

- ahol mind a *szinte*, mind a *majd* használható,
- ahol csak a *szinte* használható,
- ahol csak a *majd* használható.

Bár első ránézésre és szemantikájukat tekintve mind a *szinte*, mind a *majdnem* egyformán kombinálható számnevekkel, egy fontos különbség mégis megfigyelhető: a pontosságot sugalló számértékekkel a lazább pontossági sztenderdet megidéző *szinte* kevésbé szerencsés:

- (43) a. *János majdnem két méter magas.*
b. *János szinte két méter magas.*
c. *János majdnem 190 centi magas.*
d. *??János szinte 190 centi magas.*
e. *János majdnem 191 centi magas.*
f. **János szinte 191 centi magas.*

Vagyis a pontosságot sugalló számértékek mellett a *majdnem*nek előnye van a *szintével* szemben, és ez az előny vezethetett ahhoz, hogy a nyelvelsajátítási ciklusok sorozatain keresztül a *majdnem* fokozatosan kiszorította a *szintét* a versengő környezetekben.

8. Konklúzió

Tanulmányomban a *majdnem* és a *szinte* határozószavak jelentésánál vizsgáltam mind a mai használat, mind pedig a történeti változások szempontjából. Rámutatam, hogy bár e két határozószót elsősre stilisztikai variánsoknak gondolhatnánk, valójában vannak olyan környezetek, ahol csak a *majdnem* vagy csak a *szinte* használható. A tanulmányban amellet érveltem, hogy ez az eloszlásbeli különbség jól magyarázható, ha azt feltételezzük, hogy a *majdnem* episztemikus bizonytalanságot, a *szinte* pedig skaláris bizonytalanságot fejez ki. Nyelvtörténeti szempontból bemutattam, hogy e két kifejezés mai szemantikája világosan levezethető abból a grammatikalizációs útból, amelyen keresztül létrejöttek. Így a *majdnem* végső soron a jövőidejűséget kifejező *majd* időhatározóból származik, kézenfekvő tehát, hogy a *majdnem* egy a lehetségesvilág-szemantikát kifejező approximatív határozószóvá fejlődött. A *szinte* pedig, mint ismeretes, a *szín* 'látszat, külső megjelenés' szóból származik, eredeti jelentése a 'látszólag, külsőre, ránézésre' volt – ez jól magyarázza, hogy miért lett a *szinte* a skaláris bizonytalanságot kifejező approximatív határozószó.

Hivatkozások

- Amaral, Patricia–Fabio Del Prete 2010. Approximating the Limit: The Interaction between Quasi ‘Almost’ and some Temporal Connectives in Italian. *Linguistics and Philosophy* 33(2): 51–115.
- Dékány, Éva–Anikó Csirmaz 2018. Numerals and Quantifiers. In: Gábor Alberti–Tibor Laczkó (eds.): *Syntax of Hungarian: Nouns and Noun Phrases*. Amsterdam University Press. Amsterdam. 1044–149.
- Eckardt, Regine 2006. *Meaning Change in Grammaticalization: An Enquiry into Semantic Reanalysis*. Oxford University Press. Oxford.
- É. Kiss Katalin 2010. Valószínűleg, hogy román kontaktushatás. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Piliscsaba. 223–38.
- Greenberg, Yael–Moria Ronen 2013. Three Approximators which are *Almost / More or Less / Be-gadol* the Same. In: Evan Cohen (ed.): *Proceedings of IATL 28/2012. MIT Working Papers in Linguistics 68*. MITWPL. Cambridge, MA. 51–70. https://www.iatl.org.il/?page_id=698
- Halm, Tamás 2016. The Syntactic Position and Quantificational Force of FCIs in Hungarian. *Acta Linguistica Academica* 63(2): 241–76.
- Kagan, Olga–Lavi Wolf 2015. Gradability versus Counterfactuality: *Almost* in English and Russian. In: Nurit Melnik (ed.): *Proceedings of IATL 30/2014. MIT Working Papers in Linguistics 78*. MITWPL. Cambridge, MA. 57–68.
- Kenesei István 1992. A HKM mondathatározóval. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 680–1.
- Kenesei István 2002. Hányféle igazság van? *Magyar Nyelv* 98: 39–49.
- Niyogi, Partha 2002. The Computational Study of Diachronic Linguistics. In: David Lightfoot (ed.): *Syntactic Effects of Morphological Change*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Nouwen, Rick 2006. Remarks on the Polar Orientation of *Almost*. *Linguistics in the Netherlands* 23(1): 162–73.
- Penka, Doris 2005. *Almost*: a test? In: Paul Dekker–Michael Franke (eds.): *Proceedings of the Fifteenth Amsterdam Colloquium*. ILLC/Department of Philosophy, University of Amsterdam. Amsterdam. 179–84.
- Piñón, Christopher 2008. Weak and Strong Accomplishments. In: É. Kiss, Katalin (ed.): *Event Structure and The Left Periphery: Studies on Hungarian*. Springer. Dordrecht. 91–106.
- Sadock, Jerrold 1981. *Almost*. In Peter Cole (ed.): *Radical Pragmatics*. Academic Press. New York. 257–71.
- Sauerland, Uli–Penka Stateva 2007. Scalar vs. Epistemic Vagueness: Evidence from Approximators. *Proceedings of SALT 17*: 228–45.
- Sevi, Aldo 1998. *A Semantics for Almost and Barely*. MA szakdolgozat. Tel-Aviv University.

Simonyi Zsigmond 1881. *A magyar kötőszók, egyúttal a magyar összetett mondat elmélete*. MTA Könyvkiadó Hivatala. Budapest.

Simonyi Zsigmond 1888. *A magyar határozók*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.

TESZ = Benkő Loránd (szerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Halm Tamás

Nyelvtudományi Intézet

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

halm.tamas@gmail.com